

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фаргона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журнали бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фаргона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фаргона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фаргона,
2021.**

М.Исамиддинов Қадимги Фарғона ва Суғд кулолчилигини ўрганишнинг айрим долзарб масалаларига доир	72
Б.Усмонов Фарғона водийси Темурийлар даври тарихининг жаҳон темурунослигида ўрганилиши	77
Лианг Юн, Н.Камбаров Қанғ маданияти ҳақида хитойлик олимларнинг фикрлари	81
О.Пуговкина Туркистонда 1917 йил февраль инқилоби: Туркистонда “собик” империя амалдорларига бўлган ижтимоий эҳтиёж ва уларнинг сиёсий фаоллиги	90
А.Ўткиров Хайрия ва ҳомийлик феномени илмий-назарий таҳлили	98
С.Ҳакимова XIX-XX аср боши тарихий манбаларида Ўзбекистон ҳудудидаги сув ҳавзаларига оид маълумотлар	103
С.Анаркулов Тошкент вилояти саноат шаҳарлари аҳолисининг этник тарихи ва таркиби хусусида.....	110

АДАБИЁТШУНОСЛИК

З.Қобилова, Н.Турсунова Татаббулар силсиласи.....	118
П.Туропова Услуб жилолари ёхуд адиб маҳорати	123
Д.Ғуломов Ретроспектив сюжет хусусида айрим мулоҳазалар	128
М.Маҳмудова Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳукмронлиги даврида сув иншоотлари ва боғдорчилик санъати.....	134

ТИЛШУНОСЛИК

Р.Сайфуллаева, Н.Ғайбуллаева Тиббий эвфемизмларнинг социал хосланиши	138
Т.Эназаров, С.Ғаниева Инглиз ва ўзбек тиллардаги аёллар исмларининг келиб чиқиши тарихидан	145
М.Мамажонов Антропонимларни дискурс релеванти сифатида тадқиқ этишнинг лингво-этномаданий асослари	150
Ж.Абдуллаев Тил қурилишининг асосий бирликлари академик Азим Ҳожиёв талқинида	155
Д.Собирова Ўзбек болалар шеърояти морфопоэтикаси	160
Д.Шокирова, Ш.Шокиров Инглиз тилида “property-мулк” концепти тадқиқи.....	164
Н.Абдурахмонова Ўзбек тили электрон корпуси учун матнлар репрезентативлиги масаласи	169
А.Мусоева Self-нинг Ўзбекистон таълим тизимида жорий этилиши билан боғлиқ муаммолар.....	174

УДК: 41+329.05

ТИББИЙ ЭВФЕМИЗМЛАРНИНГ СОЦИАЛ ХОСЛАНИШИ
СОЦИАЛЬНОЕ РАЗЛИЧИЕ МЕДИЦИНСКОГО ЭВФЕМИЗМА
SOCIAL CHARACTERISTICS OF MEDICAL EUPHEMISM

Сайфуллаева Раъно Рауповна¹, Ғайбуллаева Нафиса Иззатуллаевна²

¹Сайфуллаева Раъно Рауповна

– ЎзМУ, тилшунослик кафедраси профессори, филология фанлари доктори.

²Ғайбуллаева Нафиса Иззатуллаевна

– Бухоро давлат университети, ф.ф.ф.д (PhD).

Аннотация

Ўзбек тилидаги тиббий эвфемизмларни кузатиш натижасида улар турли социал қатлам ва касб эгалари нутқида хосланишига кўра фарқланиши аниқланди. Тиббий эвфемизмларни социал қатлам нутқида хосланиши асосида қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин. Мулоқот жараёнида эвфемизмни танлаш ва қўллаш кўп ҳолларда ижтимоий омилларга боғлиқ. Бунга, асосан, ижтимоий синф, ижтимоий роль, ижтимоий мавқе, ижтимоий вазият, жинсий мансублик каби омиллар таъсир этади. Ўзбек тилида тиббий эвфемизмлар ёшга оидлик хусусиятига кўра фарқланса ҳам, нутқ субъектини ёш хусусиятларини фарқламайди. Эвфема маъносида ёшга оид дифференциал белгиларга кўра, 1) “болаликка оид” белгили; 2) “ўсмирликка оид” белгили; 3) “ўрта ёшга оид” белгили; 4) “кексаликка оид” белгили; 5) “ёшга оидлик” нейтрал тиббий эвфемизмлар ажратилади.

Аннотация

Наблюдение за медицинскими эвфемизмами в узбекском языке показало, что они различаются по особенностям речи разных социальных слоев и профессий. Медицинские эвфемизмы можно разделить на следующие группы в зависимости от их адаптации к речи социальных слоев. Выбор и применение эвфемизмов в процессе общения часто зависит от социальных факторов. На это в основном влияют такие факторы, как социальный класс, социальная роль, социальный статус, пол. Хотя медицинские эвфемизмы в узбекском языке различаются по возрасту, они не различают возрастных особенностей предмета речи. По дифференциальным признакам возраста в смысле эвфемизма: 1) признак «детство»; 2) отметка «подростковый возраст»; 3) с пометкой «средний возраст»; 4) с пометкой «старость»; 5) выделяются «соответствующие возрасту» нейтральные медицинские эвфемизмы.

Annotation

The observation of medical euphemisms in the Uzbek language revealed that they differ according to the specifics of speech of different social strata and professions. Medical euphemisms can be divided into the following groups based on their adaptation to social stratum speech. The choice and application of euphemisms in the communication process often depends on social factors. This is mainly influenced by factors such as social class, social role, social status, sex. Although medical euphemisms in the Uzbek language differ in the nature of age, they do not distinguish the age characteristics of the subject of speech. According to the differential signs of age in the sense of euphemism, 1) the sign of "childhood"; 2) marked "belonging to adolescence"; 3) marked "middle-aged"; 4) marked "old age"; 5) "age-appropriate" neutral medical euphemisms are distinguished.

Таянч сўз ва иборалар: социал қатлам, жинсий мансублик, эвфема, болалик, ўсмирлик, ўрта ёш, кексалик, ижтимоий мавқе, ижтимоий роль.

Ключевые слова и выражения: социальный класс, половая принадлежность, эвфема, детство, юность, средний возраст, старость, социальный статус, социальная роль.

Keywords and expressions: social class, gender, euphemism, childhood, adolescence, middle age, old age, social status, social role.

Беморга қаратилган тиббий нутқ юмшатувчи тил воситасини фаол қўллаш билан характерланади. Бундай бирликларнинг қўлланиши мулоқотнинг энг асосий мезонларидан бири – мулойимлик мезонига амал қилиш талабидан келиб чиқади. Шунингдек, шифокорнинг профессионал назокати, нутқий этикет,

тиббий деонтологиянинг ифодаси саналади[1]. Анъанавий ва ижтимоий хосланган эвфемик бирликлар ва уларнинг нутқда қўлланиш омиллари тадқиқи П.Браун, С.Левинсон, Г.Мухамедьянова ишларида ўз ифодасини топган [2, 170].

Одатда, эвфемизмлар уч: социал, психологик ва махсус лингвистик аспектда

ТИЛШУНОСЛИК

ўрганилади. Ушбу концепция А.М.Кацев томонидан ишлаб чиқилган. Олимнинг фикрича, социал аспектда эвфема остида социал, хусусан, маънавий ва диний мотивлар ётади. Уларнинг таъсирида нарса-ҳодисаларни тўғридан-тўғри ўз номи билан аташ тил бирлигига салбий оттенка беради[3]. М.А.Никитина ҳам мактаб ўқувчилари нутқини эвфемалаш йўллари ҳақида фикр билдирар экан, эвфемадаги уч аспектнинг муҳимлигини таъкидлайди[4,214].

Н.М.Потапованинг фикрига кўра, ижтимоий хосланган эвфемаларни қўллаш маданияти шахснинг қуйидаги фазилатларини шакллантиришга хизмат қилади:

1) дунёқараш, ҳамсуҳбатга нисбатан хайрихоҳлик ва ишонч;

2) инсонлар билан конструктив ва муросали мулоқот олиб бориш;

3) ижтимоий меъёрни эгаллаш, нутқий ахлоқ қоидалари, суҳбатдошнинг этномаданий, социал ва иқтисодий хусусиятларини эътиборга олиш кўникмаси;

4) маънавий-ахлоқий ечимларда шахсий-маънавий онг ва компетентлилик;

5) мустақил равишда мақсад ва вазифаларни белгилаш[5,39-136].

Н.М.Потапованинг таъкидлашича, юқори ижтимоий синфга мансуб шахсда маданийлик категориялари ҳам юқори бўлади. Шахс қанча ўқимишли, фаросатли бўлса, фикрини шунча ёрқин ифодалайди, эвфемизмларни қўллаш ёрдамида “одобсиз” сўзлардан қочади. Аммо В.И.Жельвис бу фикрни рад этади ва шундай ёзади: “Нутқнинг юқори сифати ва маданийлик белгиси ижтимоий синф билан чегараланмайди. Масалан, зиёлилар, шунингдек, кўзга кўринган сиёсий арбоблар, машҳур олимлар ва санъат усталари нутқи ижтимоий талабларга ҳар доим ҳам жавоб бермайди. Бунинг далили сифатида уларнинг шахсий ёзишмалари, мемуарлар саҳифасидаги ифодалар, бадиий асарларни келтириш мумкин”[6]. Ҳар икки олимнинг фикри асосли. Улар келтираётган асослар нутқий вазият билан боғлиқ бўлгани учун икки ҳолатни ҳам рад этиб бўлмайди.

Шунингдек, Н.М.Потапова нутқнинг эвфемалашуви жамиятнинг юқори қатламига қараганда кўпроқ ўрта қатламга тегишли бўлишини таъкидлайди ва фикрини қуйидагича далиллайди: “Юқори қатлам вакилларида нутқни эвфемалашга

талаб кучли эмас. Улар зинанинг юқори поғоналарида турар эканлар, ўз мавқеини янада оширишга эҳтиёж сезмайди. Ўрта қатлам вакиллари эса жамиятда ўз мавқеини янада мустаҳкамлаш ва юксалтириш учун мулоқот жараёнида нутқнинг нафосатли бўлишига кўпроқ эътибор қаратади. Масалан, мактаб ўқитувчилари (тадқиқотчи уларни ўрта қатламга киритади) паст ўзлаштирувчи ўқувчиларни аташ учун бир қанча эвфемик бирликлардан фойдаланишади. Р.Холдернинг эвфемизмлар луғатида икки мавзувий гуруҳ ажратилади: *Education* ва *Low Intelligence* (ўқимишлилик ва саводсизлик). Шундай эвфемалар қўлланишига мисол: “The BBC had been offered the series and had turned it down because one of the pupils was academically subnormal”[7]. (Британия оммавий ахборот воситалари корпорацияси бир неча синовлар олиб борган ва бу синовлар ўқувчилар савиясининг пастлигини кўрсатган.)

Е.Н.Торопцеванинг фикрига кўра, аксарият эвфемизмлар прагматик вазиятнинг ўзида интерпретация қилинади ва уларнинг лексик маъноси ҳам прагматика билан чамбарчас боғлиқ. Эвфемизмларнинг асосий прагматик вазифаси дабдабалилик, иккинчи даражали ҳимояловчилик бўлиб, сўзловчидан ички ва ташқи тақиқларни бузмасликни талаб қилади[8].

Ўзбек тилидаги тиббий эвфемизмларни кузатиш натижасида улар турли социал қатлам ва касб эгалари нутқида хосланишига кўра фарқланиши аниқланди. Тиббий эвфемизмларни социал қатлам нутқида хосланиши асосида қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

I.Тиббиёт ходими–мутахассис нутқида хос эвфемик бирликлар.

1. *Кандидоз касаллиги, одатда, киши организмга нохуш таъсир кўрсатиб, жинсий майлни сусайтиради ва лаззатланиш ҳиссини камайтиради. Даволаниш вақтида жинсий ҳаёт кечирини тавсия этилмайди, агар давом эттириладиган бўлса, партнёр резина қопчиқдан фойдаланиши зарур.* 2. *Жинсий аъзолар кўпайиш ёки репродуктив наслий тизим органлари деб ҳам юритилади.* 3. *Ҳайз кўришдан қолиш бошлангач, бачадоннинг шакли аста-секин кичраяди.* 4. *Ҳомиладорликнинг биринчи чораги, айниқса, хавфли давр ҳисобланади. Чунки*

ривожланишининг эрта босқичида эмбрион самарали **ҳимояланиш механизмларидан** маҳрумдир. Натижада, **ҳаётий зарур органларнинг** шаклланиши даврида уларнинг касалликлари ҳам шаклланиб, бу **туғма мажруҳликка** ёки **эмбрионнинг нобуд бўлишига** олиб келади[9,118]. 5. Аёлларда ҳам **жинсий майлнинг сусайиши** кузатилади. Тиббиётда бу **жинсий фригидлик** деб юритилади. (“Шифо-инфо”, 2016.№7, 20-б.) 6. **Бачадон миомаси** кўп ҳолларда белгисиз кечгани боис кўпчилик аёллар буни пайқамай қолади. Бу эса касалликни ўтказиб юбориш ва уни бартараф этиш учун **жарроҳлик амалиётини** четлаб ўтолмасликка сабаб бўлади. Агар касаллик вақтида даволанса, **оналик бахтига эришиш** мумкин. (“Шифо-инфо”, 2016. №7, 20-б.) 7. **Пешоб чиқариш** каналининг қовуққа ўтиш соҳасида унинг шиллиқ қаватидан ўсган парда бўлиб, бола кучаниб ва қийналиброқ **пешоб қилади**. (“Доктор-Пресс”, 2016. №45, 12-б.) 8. **Ҳайз цикли** – бу, мураккаб физиологик жараён бўлиб, аёлларда 45-55 ёшгача давом этади. (“Бекажон”, 2018. №82, 38-б.) 9. Кўз остидаги қовоқлар шишиши семизлик, **инсон ёши ўтган сайин тери** структурасининг ўзгариши ва кўз олмаси мушакларининг тонуси пасайиши ҳисобига ҳам ривожланиши мумкин. (“Бекажон”, 2018. №100, 39-б.) 10. **Сут бези** текширилганда, дағаллашганлиги кузатилади. (“Шифо – инфо” 2018.№23, 13-б.)

II. Умумистеъмолдаги тиббий эвфемалар. Бундай тиббий эвфемалар турли касб эгалари томонидан кенг қўлланилиши маълум соҳа ёки муайян қатламга хослик нуқтаи назаридан бетарафлигини кўрсатади. Фикримиз далили сифатида қуйидаги мисолларни кузатиш kifоя.

1. Айрим чақалоқларнинг **орқа авратлари** қизариб, баъзан яллиғланиб кетади. Майда тошмалар пайдо бўлади. (“Саломатлик тақвими”, 2019.) 2. Болани эмизишдан олдин **эмизикни** тозалаш зарур. (“Саодат”, 1997. №6, 18-б.) 3. Биргина **лозима** мускул, нерв қон томирлари, **бод**, яъни ревматизмдан ҳамда **жинсий органларни шамоллашдан сақлайди**. “Ўзбек тилининг қисқача эвфемик луғати” 2006. –Б.134.) 4. Она **ҳалигидай** ишлар билан шуғуллангандан кейин **ҳомиласи ақлан кам бўлиб туғилади**. (“ИИБ

хабарлари”дан) 5. Ким билсин **Наргиснинг тани-жони “носоғроқ”** эканини ҳаммаси билгандир. (“Икки карра икки – беш”, 179-б.) 6. Ҳар йили **жамиятимизда олти мингдан ошиқ руҳий нуқсонли** бола туғилмоқда. (“Юракка сиғмаган гаплар”, 8-б.) 7. Бироқ **иффат пардаси ичида юрган** муслима қиз билан номаҳрам эркакнинг меъёрдан ортиқ гаплашиши урфу одатга хилоф эканини дили сезиб турибди. (“Авлодлар доवони”, 103-б.) 8. Қизнинг **поклигига шубҳа йўқ**. (“Саодат”, 1998.№3. 34-б.) 9. Ҳолбуки, у фақат бир неча дақиқалик **нафсини қондириш** учун ичкарига кирди. (“Ўзбек тилининг қисқача эвфемик луғати” 2006. –Б.134.) 10. Ўша **учительскийда сиртдан ўқиб юганимизда атиги бир марта тегишган эдим**. “Ўзбек тилининг қисқача эвфемик луғати ” 2006. –Б.134.) 11. Гуруҳ аъзоларидан бири **алданган** қизлар билан **хоҳлаган ишини қилган**. (“ИИБ хабарлари”дан) 12. Уларнинг одатлари шуки, **балоғатга етган** ҳар бир йигит то бир хотинга уйлангунича ўша одам **ўз эҳтиёжини қондириб юради**. (Наршахий, “Бухоро тарихи”дан.) 13. **Наслинг соғлом, бақувват бўлсин десанг, маст-аласт пайтингда зинҳор ҳарамга кирма**. (“Авлодлар довони”, 119-б.) 14. Шунда ҳам эримнинг **безурриёт** эканлигини юзига солган эмасман. (“Саодат”, 1993. №4, 21-б.) 15. Сибир совуқларида қўл-оёқларидан айрилиб, **ҳатто жинсий алоқа қилишдан маҳрум бўлиб қолган йигитлар...** (“Кафансиз кўмилганлар”, 81-б.) 16. **Жисмоний нуқсонли йигитларнинг тақдири** кишини бефарқ қолдирмайди, ахир. (“Юракка сиғмаган гаплар”, 18-б.) 17. **Ортим** бирам ачишдики, бирам ачишдики, асти қўяберинг... (“Икки карра икки – беш”, 186-б.) 18. **Пешобдан сўнг сийдик чиқарув органининг ачишиб оғриши...** (“Енгилтаклик оқибати”, 14-б.) 19. **Юмшоқ жойим** чунонам ачишдики, кўзимдан ўт чақнаб кетди! (“Икки карра икки – беш”, 155-б.) 20. “Сизга нима бўлди”, – деб сўрадим. – Ҳеч гап йўқ, **ўша еримда яна пуфакчалар пайдо бўлди**. (Енгилтаклик оқибати”, 12-б.)

III. Тиббиётга ёндош касб эгалари нутқига хос тиббий эвфемалар. Бу гуруҳни ташкил қилувчи эвфемалардан **ғўзаллик ўғриси**, юзда очилган баҳор гуллари косметология соҳаси билан шуғулланувчилар (косметологлар) нутқида;

ТИЛШУНОСЛИК

меҳнат дафтарча (қорин эвфемаси) эса соғлом турмуш тарзини шакллантириш, инсон организми умумий жисмоний тайёргарлиги (фитнес, шейпинг, аэробика)да ташқи кўриниш, қомат “реставраторлари” –фитнес тренерлар ва спорт усталари нутқида; *норасолик комплекси, бахт гормони, кўриш қуввати, мослашувчан механизм, хасталикдан фориғ бўлиш* каби кўринишлар психологлар, айниқса, маслаҳатчи-психологлар нутқида қўлланишини қайд қилиш лозим.

1. Юз ва танада пайдо бўладиган катта-кичик **“ғўзаллик ўғриси”** (доғ)нинг бошқа сабаблари ҳам бор. (“Бекажон”, 2018. №100, 42-б.) 2. Қоматингизни кўркамлаштириш учун **“меҳнат дафтарчангиз”**даги қисмларни озгина қисқартишига тўғри келади. (“Даракчи”, 2013. №64. 32-б.) 3. Баҳорнинг қуёшли кунлари ғўзал қизларимизни бироз ташвишга солиши табиий. Негаки, у **юзда очилган баҳор гуллари** ёки сепкилларнинг авж олишига сабаб бўлади. (“Шифо-инфо”, 2014. №11, 49-б.) 4. Унда унинг тенгдошлари даврасидан бегоналашишига олиб келган **норасолик комплекси** шаклланган эди. (В.Синельников. “Дардингни сев”, 341-б.) 5. Кўпроқ табассум қилинг ва қувонинг, **бахт гормони** деб номланувчи гормон сизнинг организмизда ҳақиқий мўъжиза яратишга қодир. 6. **Кўриш қувватининг** ўткирлигини инсон кўзидаги иккита линза белгилайди... 7. Кўз гавҳари эса гавҳарни ўраб турувчи киприк мускули ҳисобига ўзининг ээрилигини ўзгартириши мумкин, бу **мослашувчан механизм** кўзларимизга ўздан турли масофада бўлган нарсаларни аниқ ва тиниқ кўриш имконини беради. 8. Кўпинча, айнан касаллик олдидаги кўрқув **хасталикдан фориғ бўлиш** йўлидаги ғовнинг асосий сабабчиси бўлади... (<https://norbekov.uz/yangilik/19.html>)

3.3.2. Тиббий эвфемизмларнинг ёшга кўра фарқланиши. Нутқ вазиятининг ижтимоий назорати қанчалик қаттиқ бўлса, эвфемизм келиб чиқиш эҳтимоли шунчалик кучли бўлади. Аксинча, нутқий вазият назорати кучсиз ёки нутқнинг ғайри ихтиёрийлиги юқори бўлган шароитда (оила аъзолари, дўстлар мулоқотида) эвфемизмлар “очиқлик”ни ёки дисфемизмни афзал кўради. Улар бир шароитда эвфемик характери, бошқа

шароитда ўзга қирралари асосида баҳоланади[10,139].

Эвфемизм аспектлари орасида социал аспект алоҳида ўрин тутади. “Эвфемизмларни қўллаш социал шартланган мотивлар билан боғлиқ” деган фикрга тўла қўшилиш мумкин. Эвфемизмдаги социал шартланганликни ўрганишнинг бир неча сабаблари мавжуд:

– тил – мулоқот воситаси, у ижтимоийлик табиатида эга;

– инсон ва унинг ички олами ҳам социал: ижтимоий йўналтирилган ва ижтимоий шартланган;

– тил бирликларини эвфемизмлар билан алмаштиришнинг психологик механизми мулоқот жараёнида фаоллашади;

– эвфемизм танлаш мулоқот вазиятидан келиб чиқади[5,39-136].

А.Р.Дегтярёва ва М.А.Осадчий эвфемик бирликларнинг функционал таснифига тўхталар экан, сўзловчи ва тингловчининг турли коммуникатив ҳолатидан келиб чиқиб гуруҳлайди[12].

Сўзловчи позициясининг функционал таснифи:

1. Автоматик, англомаган эвфемизация.

2. Мақсадли эвфемизация:

а) ҳуқуқий нормалардан четлашмаслик мақсади;

б) этик меъёрлардан четлашмаслик мақсади.

Тингловчи позициясининг функционал таснифи:

Нутқ жараёнидаги тасодифийлик ва кутилганлик нуқтаи назаридан:

- нутқ жараёнида тасодифан ҳосил бўлган эвфемик бирликлар;

- олдиндан тайёр, нутққа тайёр киритилган эвфемик бирликлар.

Л.П.Қрысин эвфемизмнинг социал аҳамиятини мулоқот бирликлари, хусусан, эвфемизмни танлаш кўп ҳолларда ижтимоий омилларга боғлиқлиги билан изоҳлайди. Унинг фикрича, тадқиқотчи нафақат эвфемик бирликнинг ўзини таҳлилга тортиши, балки шу эвфемизмни қўллаш эҳтиёжини пайдо қилган ижтимоий-маданий ва лисоний фонни ҳам инобатга олиши зарур[12]. Мулоқот вазияти, ижтимоий синфлар, сўзловчининг жамиятдаги ўрни ва мавқеи, жинси ва ёши моҳият эътибори билан ижтимоий омиллардир.

Синфий ва гендер хослик, ҳеч шубҳасиз, эвфемизмларни қўллашга таъсир кўрсатади. Улар у ёки бу нутқий вазиятда бирликларни онгли равишда танлашни чегаралайди, деб бўлмайди. Нутқий вазият нутқ бирликлари ва ифода воситаларини танлашнинг ўта муҳим омилдир. Р.Лаковнинг фикрича, адекват нутқий воситаларни танлаш фақат синфий ва гендер хослик билан чекланиб қолмайди. Сўзловчи ва тингловчининг ёши, саломатлиги, ўтмиши, индивидуал этикаси каби хусусий жиҳатлари ҳам эвфема танлаш ва қўллашни белгиловчи омил бўлади. Демак, эвфемизмларни қўллашга, асосан, 1) ижтимоий синф; 2) ижтимоий роль; 3) ижтимоий мавқе; 4) ижтимоий вазият; 5) жинсий мансублик каби омиллар таъсир этади[5,39-136].

Баъзан иш-ҳаракатнинг нотўлиқлигини билдирувчи ёки хусусиятни кучсиз даражада ифодаловчи атов бирликлари одатий маъносидан келмайди, балки эвфемик бирлик билан ифодаланган: *эшитмайди* (кар одам ҳақида), *сал оқсоқланади* (чўлоқ ҳақида).

Сўзловчининг социал ва шахсий муносабатларда эвфемизмни қўллашдаги асосий мақсади суҳбат давомидаги нохушлик ёки ўзаро можародан қочиш, суҳбатдошга ноқулайлик туғдирмасликка интилишдир[13]. Ўзбек тилида *нафақага чиқмоқ, пенсияга кетмоқ* бирликларига нисбатан бир қадар мулойимроқ *хизматлари эвазига ҳақли равишда дам олиш* кенгайган бирикмасининг қўлланилиши нафақага чиқувчи билан мулоқотда *нафақа (пенсия)* сўзини қўллаш салбияти – нохуш таъсир ва ноқулай вазиятдан қутқариб қолади. Бундан ташқари, эвфемизмнинг шундай тури мавжудки, у нутқни юмшатиш билан бирга сўзловчи ва тингловчи орасида самимий муносабат ва хушқалом ифода ҳосил қилиш учун қўлланилади: *Бу либос ёшингизни улғайтириб кўрсатяпти*. Ўзаро илиқ муносабат ҳосил қилиш мақсади нутқ субъектига *қари* сўзини қўллаш учун йўл бермайди. Айни вазиятда *Илтимо*, *ўтириб олинг!* гап-эвфемасининг *ўтиринг* бирлигининг юмшатиш шакли сифатида қўлланиши эса социал жиҳатдан аҳамиятлirroқ.

Тил эгасини эвфемизм қўллашга ундайдиган коммуникатив мақсаднинг яна бир муҳим жиҳати бор, у ҳам бўлса,

адресант етказётган ахборот ёлғиз бир адресатга эмас, уларнинг маълум тоифасига мўлжалланган бўлишидир. Шу жиҳатдан қўлланган эвфемалар шахсий ёзишмалар ва расмий дискурс(нутқ)да ҳаммабоп бўлса, аста-секин тарқалиб, тил жамиятида оммалашиб боради. Бундай қўлланиш оммавий нашрлар, хусусан, турли хилдаги эълонлар учун характерлидир. Масалан: *Ташкилотимиз ҳайдовчи қидирмоқда. Зарарли одатларга эга шахслар, илтимо*, *мурожаат қилманг!* Бунда *зарарли одатларга эга шахслар бирикмасида спиртли ичимликларни истеъмол қиладиганлар* (ароқхўрлар) назарда тутилган.

Жамият аъзоларининг социал муносабатларида, ўзаро муомаласи ва мулоқотида уят ва беҳаёлик, мулойимлик ва бетакаллуфлик чегарасини фаҳмлаш, бу тушунчалар зиддиятини нозик нуқталаригача илғаш эвфемизмни қўллашга олиб келди. Зотан, кўпчилик эвфемизмлар уят ҳиссидан вужудга келган, жамиятда хулқ-атвор ва меъёр тизимини шакллантирган. Ҳозирги даврда тил ва маданият муштараклиги масаласига эътибор кучайганлиги эвфемалашининг янги қирралари, эвфемалашув муаммолари замонавий илмий ёндашувлар асосида тадқиқ этилишини тақозо этади.

Тилшунос Н.Исматуллаев номзодлик диссертациясида эвфемизмларнинг олтита функцияда қўлланилишини кўрсатиб ўтган[14,24]:

- 1) кўрқитадиган объект номи ўрнида;
- 2) ёқимсиз ва ғашга тегувчи сўз ўрнида;
- 3) беодоб саналадиган сўз ўрнида;
- 4) ваҳимага солувчи сўз ўрнида;
- 5) билдирилаётган тушунчани ниқоблаш ўрнида;
- 6) ташкилот ва мутахассисликни билдирувчи эътиборга молик бўлмаган сўз ўрнида.

Ўзбек тилида тиббий эвфемизмлар ёшга оидлик хусусиятига кўра фарқланса ҳам, нутқ субъектининг ёш хусусиятларини фарқламайди. Муайян ёшга хослик белгилари эвфема умумий маъно тузилмасида ёшга оид дифференциал семалар сифатида мавжуд. Чунончи, *тананинг сўлиши* кексаликка хослик; *етилиш палласи* ўсмирликка хослик; *тагини хўл қилган* аксарият болаликка, баъзан ўсмирликка хослик; *бачадон миомаси* ўрта ёшликка хос белгиси асосида

ТИЛШУНОСЛИК

фарқ қилади. Аммо орқа авратлар, вазн камайиши, кулоқдан қолиш каби ёшга оидлик белгиси нейтрал бўлган тиббий эвфемалар борки, улар турли ёшдаги кишиларга нисбатан баравар қўлланади. Демак, ёшга оид белгиларни фарқлаш тиббий эвфемага хос. Улар ёшга оид дифференциал белгиси асосида қуйидагича гуруҳланади:

1. “Болаликка оид” белгили тиббий эвфемизмлар:

1. **Рахит** – эрталабки қуёш нуридан баҳраманд бўлмаган болаларда ультрабинафша нурлари етишмаслиги рўй бериши. (“Сихат-саломатлик”, 2018.№4.14-б.) 2. **Рахит** – хасталикнинг авж олиш даврида болакайнинг бош суяги қийшайди, баъзан оғир ҳолларда бош учбурчак, тўртбурчак шаклга киради, пешона дўппаяди, шунинг учун **катта бош касаллиги** ҳам дейилади. (“Сихат-саломатлик”, 2018.№4, 14-б.) 3. Айниқса, тетрациклин ҳомиланинг **сут тиш куртакларининг** шаклланишига оғир таъсир кўрсатади, оқибатда, бола кариесдан азоб чекади. (“Саломатлик сирлари”, 2018. №12, 12-б.)

2. “**Ўсмирликка оид**” белгили тиббий эвфемизмлар. 1. Пубертат – балоғатга етиш даврини 12-17 ёшда кузатиш мумкин. Бу давр 5-6 йил давом этади ва ўзгаришлар натижасида кечаги **эркатой қизалоқ улғайиб, кўркам қизга айланади.** (“Оила ва жамият”, 1997.21.12.) 2. Бу пайт **етилиш палласи** бўлиб, жинсий аъзолар ривожланади, **қиз бола насл қолдиришга тайёр бўла бошлайди.** Нозик хилқат вакилларидаги **балоғат даври** ўзгаришлари уларнинг ташқи кўринишидагина эмас, балки хулқ-атвори, юриш-туриши, оиладаги юмушларни бажариши, уларнинг руҳияти ва дунёқарашиди ҳам кузатилади. (“Сихат саломатлик”, 2018.№4.) 3. **Жисмоний нуқсонли йигитларнинг** тақдири кишини бефарқ қолдирмайди, ахир. (“Юракка сиғмаган гаплар”, 18-б.) 4. Шуни унутмаслик керакки, ўсмирлик даврида одам **катта ҳам, кичик ҳам ҳисобланмайди.** У **оралиқдаги муддат.** (“Ташхис”, 2018.№1,32-б.)

3. “Ўрта ёшга оид” белгили тиббий эвфемизмлар.

1. **Фарзанд кутаётган аёлларда** эрталаб ва кечқурун кўнгил айниши, ҳолсизлик, бош айланиши кузатилади. Халқ тилида бу **бошқоронғулик** дейилади.

(“Шифо-инфо”, 2018. №18, 27-б.) 2. **Катта ёшли аёлларга туғиш тавсия этилмайди.** Аёлларга 20-35 ёшлар ораси **фарзандли бўлиш** учун энг яхши давр ҳисобланади. (“Шифо-инфо”, 2016.№7, 40-б.) 3. **Ичиш, чекиш, наркотик моддалар истеъмол қилиш каби салбий одатлар ҳам эркак кишининг ота бўлиш хусусиятларига зиён келтиради...** Эркак киши 13-14 ёшдан **ота бўлишга қодир** ҳисобланади. Тўйиб овқатланиш **эркаклик хусусиятини** сусайтиради. (“Шифо-инфо”, 2016. №7, 40-б.) 4. Мунтазам равишда зайтун мойини истеъмол қилиш кучли жинс вакилларида **эркаклик қувватининг йўқолиши** касаллигининг пайдо бўлишининг олдини олади. (“Шифо-инфо”, 2019. №12, 50-б.) 5. Маълумки, ҳомиладорлик аёл учун жиддий давр бўлиб, у ўзининг кутилмаган совғалари билан **бўлажак онани ташвишга** солади. (“Доктор Пресс”, 2016. №26, 14-б.) 6. **Бачадон ичи воситасининг** қисман ёки умумий жойдан силжиши ҳомиладорликка олиб келади. Бундай ҳолда **ҳомиладорликни тўхтатиш** керак. **Устидан бола кўриш бачадон ташқарисидаги ҳомиладорликка олиб** келади. (“Шифо-инфо”, 2016. №19, 21-б.)

4. “**Кексаликка оид**” белгили тиббий эвфемизмлар. 1. Соч оқариши физиологик жараён бўлиб, **тананинг сўлиш белгиларидан** биридир. (“Шифо-инфо”, 2018. №15,7-б.) 2. Онамнинг юраги тез уриб, мазалари бўлмайд қолди. Шунда бир аёл югуриб келиб, билакдаги бурмани ишқалай кетди. Онам аста-секин ўзига келди. Ҳар **юраги ўйнаганда** онам шундай аҳволга тушади. (“Доктор Пресс”, 2016.№26, 34-б.) 3. Ҳар бир киши, айниқса, **кексалик даврига қадам қўётганлар** атмосфера босими ўзгариб турадиган апрель ва май ойларида шифокор маслаҳатига тез-тез бориб турсинлар. (“Сихат-саломатлик”, 2018.№4,14-б.) 4. Саъдий **юзинчи бир баҳорни кутиб олди** ва **сўнги баҳор келганини** ҳис этди. (“Сихат саломатлик”, 2018. №4, 26-б.) 5. Гипертония касаллиги ёш билан боғлиқ касаллик бўлиб, у, одатда, **ёши улугларда** учрайди. Унинг иккинчи номи сакраган босим касаллиги. (“Доктор Пресс”, 2016. №26, 22-б.) 6. **Қувватдан қолиш даврида** тез-тез касалликка чалинаси. (“Доктор Пресс”, 2016. №26, 22-б.)

5. “**Ёшга оидлик**” нейтрал тиббий эвфемизмлар. 1. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти силни дунёдаги энг

қирғинбарот юқумли касаллик деб атади ва унга қарши курашиш бўйича тезкор чораларни қабул қилишга чақирди. ("Шифо-инфо", 2016. №21, 34-б.) 2. **Жинсий аъзолар кўпайиш ёки репродуктив наслий тизим органлари деб ҳам юритилади.** ("Ташхис", 2018. №12, 12-б.) 3. **Склероз – асаб толалари қобиғи зарарланиши, ақлий қобилятнинг пасайиши, мия**

жароҳатланиши. ("Ташхис", 2018. №1, 21-б.)

Умуман, нутқ вазияти ва шароити, ижтимоий синф, ижтимоий роль, ижтимоий мавқе, жинсий мансублик ва ёшга хослик каби омиллар тиббий эвфемаларнинг социал хусусиятларини белгилашга хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ахманова О.С. Лингвистический энциклопедический словарь /под ред. –2-е изд., стер. – М.: УРСС: Едиториал УРСС, 2004.
2. Шмелёв Д. Н. Эвфемизмы // Русский язык: энциклопедия // под ред. Ф.П.Филина. – Москва: Советская энциклопедия, 1979
3. Миразизов А. Ўзбек нутқий этикетига доир айрим кузатишлар // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари, 2016. – № 4 (9).
4. Лузина Л.Г. Социальный аспект лингвистических исследований (Обзор) // Социолингвистика вчера и сегодня. – Москва: 2004; Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика. – М., 2001.
5. Омонтурдиев А.Ж. Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): Филол. фан. док-ри... дисс. – Т., 2009.
6. Исмагуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук. – Т., 1963.
7. Малыгина Е.Н. Средства смягчения высказывания в медицинской речи: Автореф. дис. канд. филол. наук. -Самара, 2007.
8. Мухамедьянова Г. Н. Эвфемия в общественно-политической лексике (на материале современного немецкого, русского и башкирского языков): дисс. ... канд. филол. наук. Уфа, 2005. –170 с.
9. Кацев А.М. Эвфемизмы и просторечие. Семантический аспект. Актуальные проблемы семасиологии. – Л., 1991.
10. Никитина А.М. Эвфемизмы в речи учителя как средство гармонизации педагогического дискурса: диссер. ... канд. пед. наук. – М., 2015.
11. Потапова Н.М. Влияние социальных факторов на употребление эвфемизма//Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В.В.Красных, А.И.Изотов. – М.:МАКС Пресс, 2009. –Вып. 39.
12. Khaydarova Nodirabegim Ahtamjonovna. (2021). Significance of Phraseological Units application in Medical Discourse of English and Uzbek Language. *Middle European Scientific Bulletin*, 11(1). <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.11.471>
13. Gaybullayeva, N. I. (2018). The usage of euphemisms in the speech of doctors. *International journal of research in humanities, Arts and literature*.
14. Gaybullayeva N. I. "Classification of thematic groups of medical euphemeralism." *European Journal of Business & Social Sciences* (2019): 1721-1733.